De Gierzwaluw in Noordwijk-Binnen in 2013 en 2018

Hein Verkade, Annelies Marijnis, Jan Jacobs, Ineke van Dijk

In 2018 is het dorp Noordwijk-Binnen voor de zesde keer gebiedsdekkend geïnventariseerd op invliegplaatsen van de Gierzwaluw *(Apus apus)*. De resultaten van de tellingen in 1993, 1998 en 2003 werden gepubliceerd in 'de Strandloper' van april 2005, en de telling uit 2008 in 'de Strandloper' van december 2009. Vervolgens is in 2015 een artikel in het landelijke tijdschrift 'Limosa' verschenen met een overzicht van de tellingen uit de jaren 1993 t/m 2013. Met dit artikel over de teljaren 2013 en 2018 in onze eigen 'Strandloper' wordt het overzicht weer compleet.
De telmethode is in beide jaren gelijk aan die bij de vorige tellingen *(Verkade 2005, 2008 Verkade et al. 2015)*. Ook de tellers (tevens de schrijvers) zijn sinds 2003 steeds dezelfden geweest, ieder jaar bijgestaan door verschillende hulptellers. In 2018 waren dit Anneke Swanen, Marian Zijderveld en Piet van Dijk.

Het weer

De weersomstandigheden beïnvloeden het gedrag van Gierzwaluwen. Tijdens koude, winderige en regenachtige perioden blijven de broedvogels vaker en langer op het nest en foerageren op plekken verder van de nestplaats. Niet-broedvogels verdwijnen helemaal naar gunstiger oorden. Maar bij mooi weer zijn zij direct terug en zijn de broedvogels veel actiever in de buurt van de kolonie. In een zomer met veel mooi weer zijn de telomstandigheden wat gunstiger dan in een slechte zomer. Dit kan een licht positieve invloed hebben op de resultaten.
In mei 2013 startte het seizoen ongunstig. Straffe noordenwinden bliezen over een koude Noordzee. De temperatuur bleef steeds ver onder het gemiddelde, het regende veel en de zon liet zich weinig zien *(tabel 1)*. Voor het eerst werd er op verschillende avonden met handschoenen aan en muts op naar de ultieme zomervogel gezocht. Dat schoot niet op. Pas aan het eind van de maand draaide de wind en werd het wat aangenamer. Juni verliep vrij normaal en in de tweede helft kwam de zomer pas goed op stoom. Juli bracht schitterend zomerweer. Er werd dus vooral in de tweede helft van het broedseizoen geteld.
Vijf jaar later waren de telomstandigheden van begin mei tot eind juli uitzonderlijk goed. Mei 2018 is bij het KNMI de boeken ingegaan als de warmste, zonnigste en droogste meimaand sinds het begin van de tellingen in 1901. De gemiddelde temperatuur lag met 16,4 graden vijf graden boven die in mei 2013!

	gegevens station De Bilt	langjarig	1993	1998	2003	2008	2013	2018
		gemidd.						
mei	gemiddelde temperatuur C.	12,7	14,3	14,9	13,2	15,7	11,5	16,4
	neerslag in mm. totaal	62	45	45	92	33	87	38
	aantal zonuren	204	226	206	192	260	166	283
juni	gemiddelde temperatuur C.	15,2	15,9	15,8	17,8	16,5	15,3	17,5
	neerslag in mm. totaal	72	64	181	35	40	50	12
	aantal zonuren	187	197	150	254	233	177	205
juli	gemiddelde temperatuur C.	17,4	16,1	16,3	18,8	18,1	19,2	20,7
	neerslag in mm. totaal	70	171	79	30	127	40	5
	aantal zonuren	196	166	148	226	182	241	341

Tabel 1. Het weer in de Bilt in de maanden mei, juni en juli in de jaren waarin de Gierzwaluwen in Noordwijk-Binnen zijn geteld.

Juni was erg warm en droog en juli zelfs extreem warm, droog en zonnig. De telomstandigheden waren gedurende het hele seizoen zeer gunstig. Het gevolg was dat eind mei al meer dan 100 invliegplaatsen op papier stonden en er voor het eerst in juli nauwelijks nog geteld hoefde te worden.

Resultaten

In 2008 werd het tot dan toe laagste aantal van 148 invliegplaatsen geteld. Vijf jaar later herstelde de broedpopulatie licht tot 158. Er waren geen opmerkelijke veranderingen t.o.v. voorgaande tellingen.
Het verkenningsjaar 2017 leverde opvallend veel nieuwe vestigingsplaatsen op. Daarnaast leek de renovatie en sloopwoede in Noordwijk grotendeels aan de gierzwaluwpanden voorbij te zijn gegaan.
Dat was een gunstig vooruitzicht, wat ook nog eens met prachtig weer in het officiële teljaar 2018 zou worden bekroond. Eind juli konden we de telling dan ook afronden met het hoogste aantal van 178 invliegplaatsen in de afgelopen 25 jaar *(tabel 2)*.

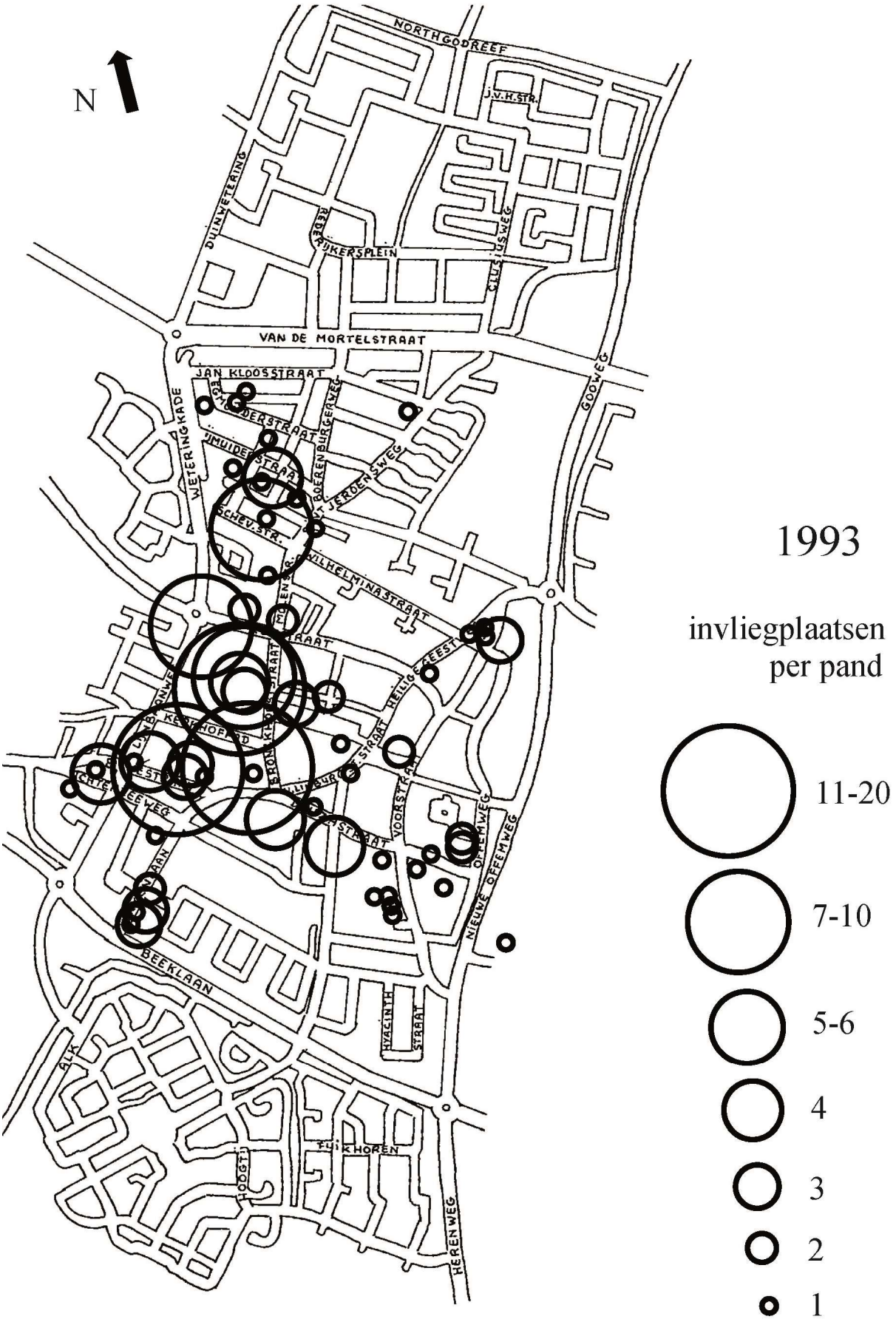

Figuur 1a. Aantal invliegplaatsen van Gierzwaluwen per pand in Noordwijk-Binnen in 1993

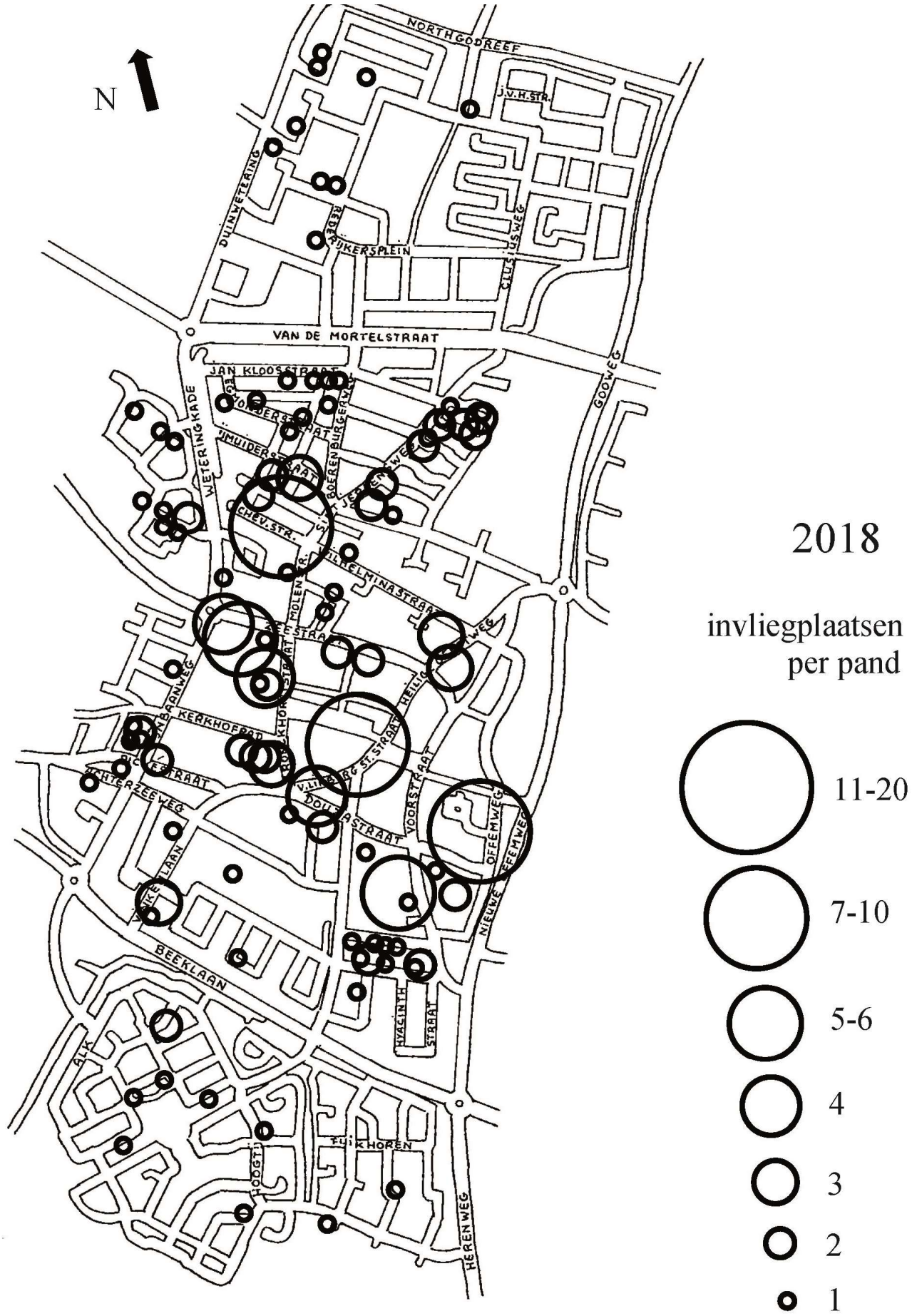

Figuur 1b. Aantal invliegplaatsen van Gierzwaluwen per pand in Noordwijk-Binnen in 2018

Noordwijk-Binnen	1993	1998	2003	2008	2013	2018
Invliegplaatsen totaal	167	167	173	148	158	178
Bewoonde panden	61	71	85	68	82	103
Invliegplaatsen per bewoond pand	2,74	2,35	2,04	2,17	1,93	1,73

Tabel 2. Het totale aantal invliegplaatsen, het aantal bewoonde panden en het aantal invliegplaatsen per pand in de periode 1993-2018 in Noordwijk-Binnen

Toch lijkt er sprake van een stabiele populatie met jaarlijkse fluctuaties. In 1993 werden 167 invliegplaatsen geteld en in 2018 178. In de tussenliggende jaren kwam het aantal niet onder 148.
Het aantal bewoonde panden nam echter sterk toe in die periode, van 61 in 1993 tot 103 in 2018. Het aantal invliegplaatsen per pand daalde dientengevolge fors van 2,74 tot 1,73.

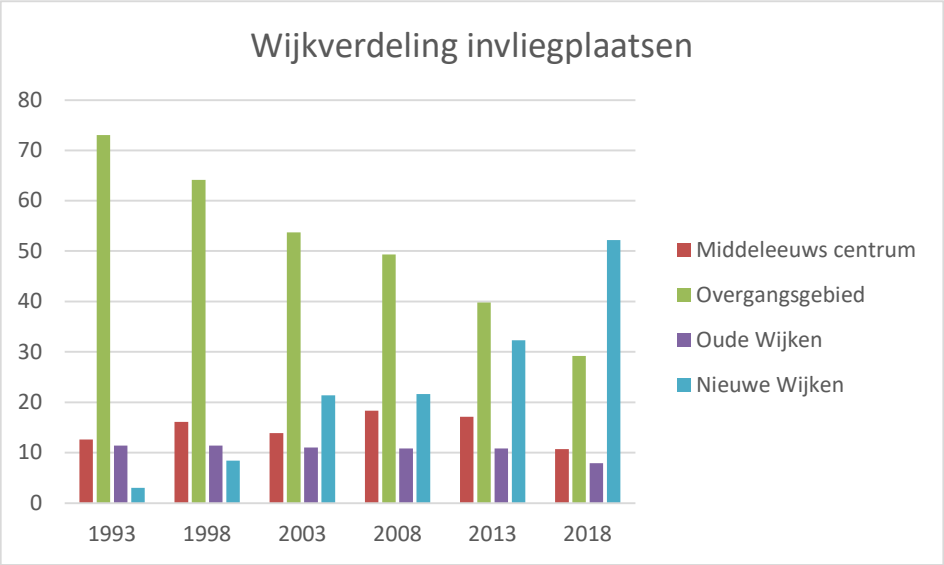

Figuur 2. Verdeling van de invliegplaatsen per wijktype in Noordwijk-Binnen in de jaren 1993-2018

Er heeft een aanzienlijke verdunning en verspreiding over het dorp plaatsgevonden *(figuur 1a & 1b)*. Het aantal panden met tien of meer plekken daalde dan ook van vier naar één, waarbij aangetekend dat die ene kolonie precies tien invliegplaatsen had.
De verdeling over de wijken wijzigde volgens verwachting. De afname in het overgangsgebied (schil rond het centrum met veel voormalige bollenschuren) volgde de lijn die in voorgaande jaren was ingezet, net als de toename in de naoorlogse nieuwbouwwijken. Inmiddels broedt meer dan de helft van de populatie Gierzwaluwen in Noordwijk-Binnen in deze nieuwe wijken. De aantallen in het Middeleeuws centrum en in de oude woonwijken bleven min of meer stabiel op een laag niveau *(figuur 2)*.

Type invliegplaatsen

Gierzwaluwen gebruiken veel verschillende soorten invliegplaatsen. De enige voorwaarden zijn: een goede aan- en uitvliegroute, een invliegopening die niet te groot is en een goed bereikbare geschikte nestplaats. In de loop der jaren is het aanbod steeds gewijzigd, waaraan de gierzwaluwen zich hebben aangepast.

	oude holle	Overige typen	muur	nest	achter	
	dakpan	dakpannen	holte	steen	dakgoot	overig
1993	75,3	10,3	4,8	0,6	6,6	2,4
1998	62,7	24,1	6	1,2	4,2	1,8
2003	39,5	38,4	9,9	2,9	5,8	3,5
2008	31,7	33,8	14,9	4,7	11,5	3,4
2013	24,7	29,1	16,4	7,6	19,7	2,5
2018	15,7	35,4	13,5	11,8	21,9	1,7

Tabel 3. Percentage per type invliegplaats in Noordwijk-Binnen 1993-2018

In 1993 lag driekwart van de invliegplaatsen onder oude holle dakpannen. Dit is geslonken tot iets meer dan 15% van het totaal in 2018. Alle andere typen invliegplaatsen zijn in die periode toegenomen, ook de overige typen dakpannen. Toch is het aandeel dakpannen in totaal afgenomen van zo'n 85% in 1993 tot 50% in 2018 *(tabel 3)*. Een opvallende toename is er in het percentage vogels dat achter goten en in neststenen broedt. Dat laatste is een logisch gevolg van het stijgende aanbod. Deze stenen worden soms verrassend snel ontdekt. In het nieuwe wijkje 'Losplaatskade' werden in april 2017 met veel tamtam door twee wethouders acht neststenen ingemetseld. Twee maanden later bleek er al één bewoond te zijn. Dit terwijl in de ruime omgeving voordien geen Gierzwaluwen broedden. Inmiddels zijn in de nieuwste wijk 'Offem-Zuid' ook een flink aantal stenen ingemetseld. Deze wijk heeft ongeveer dezelfde positie ten opzichte van het dorp als de nieuwbouwwijk 'Boechorst' waar geen stenen zijn aangebracht. Het wordt interessant te volgen of en hoe de kolonisatie van deze wijken in de toekomst gaat verlopen.
Een direct gevolg van de sterke afname van het aantal invliegplaatsen achter holle pannen is het steeds kleiner worden van het aantal plekken per pand *(tabel 2)*. De grote kolonies in het laatste decennium van de vorige eeuw waren vrijwel allemaal in panden gedekt met oude holle pannen gevestigd. Doordat deze meestal niet strak aansloten boden zij zeer veel invliegmogelijkheden. Achter deze pannen zochten de vogels vervolgens een geschikt plekje om te broeden. Veel van deze panden zijn nadien gesloopt of gerenoveerd.
Illustratief voor deze verandering is de plek op het dak van de pan waaronder de Gierzwaluwen verdwijnen. In 2018 vonden nog maar weinig vogels een plek onder een pan midden op het dak, terwijl het aantal onder de kant- en nokpannen juist sterk toenam *(tabel 4)*. Deze laatste betreffen vooral sneldekkers in de nieuwbouwwijken. Dit type dakpan sluit midden op het dak hermetisch af maar biedt juist invliegmogelijkheden langs de randen en op de hoeken. Huizen met schuine daken en sneldekkers zijn vooral te vinden in nieuwbouwwijken uit de jaren tachtig van de vorige eeuw *(figuur 3)*.

invliegplaats	1993	2018
onder dakpan:	85	48,3
midden op dak	*53,3*	*12,9*
zijkant- nok	*1,2*	*21,9*
mansarde/knik	*9*	*9,6*
panrand onder	*21,5*	*3,9*
overig	15	51,7
totaal	100	100

tabel 4. Percentage invliegplaatsen onder dakpannen, verdeeld over de verschillende posities op het dak

figuur 3. Huis in de wijk 'Vinkeveld'. Het dak is gedekt met dakpannen van het type 'sneldekker'. De pijl geeft de invliegplaats aan van Gierzwaluwen onder een kantpan in 2018

De onderste dakpanrand wordt tegenwoordig nauwelijks nog gebruikt als invliegplaats.
Het massaal aanbrengen van vogelschroot en de positie van de dakgoot in veel nieuwe huizen maken het voor Gierzwaluwen meestal onmogelijk onder de onderste rij dakpannen naar binnen te vliegen.

Oriëntatie invliegplaatsen

Tussen 2013 en 2018 is er weinig verandering opgetreden in de windrichting waarnaar de invliegplaats gericht is.

Noordwijk-Binnen	1993	1998	2003	2008	2013	2018
noord	20,5	23,5	36,1	41,2	38	38,2
oost	44	43,4	27,3	30,4	27,8	28,7
zuid	21,7	16,2	18,6	14,2	17,7	17,4
west	13,8	16,9	18	14,2	16,5	15,7

tabel 5. Percentage invliegplaatsen naar de windrichting waarnaar deze zijn gericht

Deze verhouding is sinds 2003 nauwelijks gewijzigd. Noordelijke oriëntaties zijn favoriet, gevolgd door oostelijke. In de jaren 1993 en 1998 waren deze verhoudingen juist omgekeerd. In alle jaren vormden de zuidelijke en westelijke oriëntaties samen ongeveer een derde van het totale aantal invliegplaatsen.

Plaatstrouw

De jaarlijkse plaatstrouw van Gierzwaluwen aan hun invliegplaats in Noordwijk-Binnen ligt tot en met 2013 op 87% *(Verkade et al. 2015)*. Na vijf jaar bleek steeds ongeveer 50% van de invliegplaatsen identiek aan de telling ervoor. Het

aantal verdwenen en verlaten nestplaatsen schommelde steeds tussen de 20 en 30%. In 2018 bleek de afbraak- en renovatiewoede grotendeels aan de gierzwaluw-panden voorbij te zijn gegaan. Slechts 7% van de in 2013 gebruikte invliegplaatsen was verdwenen. Dit resulteerde in een vijfjaarlijkse plaatstrouw van bijna 60% ! Maar zeker zo opvallend is het aantal verlaten invliegplaatsen, dat met 34% ook nog nooit zo hoog is geweest *(tabel 6).* Ruim een derde van de vogels is verhuisd zonder aanwijsbare reden. Bij verschillende oude bekende kolonies bleken veel broedvogels verdwenen, terwijl er op het oog niets was veranderd aan het pand in de vijf jaren ervoor. Scheve pannen lagen nog allemaal even scheef en de oude invliegplaatsen waren nog aanwezig. Dit was onder andere het geval met de panden Bronckhorststraat 47 en Molenstraat 25.

	1993/1998		1998/2003	2003/2008	2008/2013	2013/2018
(vrijwel) dezelfde invliegplaats	*46,7*		50,4	49,7	51,3	59
verdwenen invliegplaats	*22,2*		31,2	23,1	20,3	7
verlaten invliegplaats	*31,1*		18,4	27,2	28,4	34

tabel 6. Plaatstrouw van Gierzwaluwen aan hun invliegplaats in Noordwijk-Binnen. De gegevens van 1993/1998 betreffen niet alle invliegplaatsen

Er lijkt dus in de laatste vijf jaar sprake van een meer bewuste verplaatsing van Gierzwaluwen. Het is vooralsnog niet duidelijk welke factoren hierbij een rol spelen.

Discussie

De populatie Gierzwaluwen in Noordwijk-Binnen blijkt opvallend constant in de afgelopen 25 jaar. Van een afname, waarover vaak wordt gemeld in andere plaatsen, is hier dus geen sprake. De hoogste aantallen werden tijdens de tellingen in 2003 en 2018 genoteerd. Dit waren ook de warmste, zonnigste en droogste jaren *(tabel 1).* De telomstandigheden waren niet alleen gunstiger, maar misschien leidde dit ook tot een hoger aantal startende broedvogels. Gierzwaluwen zijn echte mooi-weervogels *(Berghuis et al.2009).*

In de loop der jaren zijn er grote verschuivingen geweest in de ruimtelijke verspreiding van broedplaatsen over het dorp. De vogels verdwenen met name uit het overgangsgebied en vestigden zich in de naoorlogse nieuwbouwwijken. Je staat steeds weer versteld welke nieuwe verrassende plekken zij daar ontdekken. Soms vraag je je wel af wat het broedsucces op deze plekken is ten opzichte van die in het oude dorp. Bemoedigend is wel dat een aantal van die plekken inmiddels alweer vele jaren bezet is. Maar het broedsucces in kunstmatige broedholtes blijkt hoger dan die in 'natuurlijke' broedholtes *(Wortelboer 2015).* Zo zouden ook de 'natuurlijke' broedlocaties in nieuwbouwwijken van mindere kwaliteit kunnen zijn dan die in oude panden. Als dit het geval is dan kan dat in de toekomst invloed hebben op de aantalsontwikkeling. Het zou goed zijn dit te onderzoeken.

Naast de ruimtelijke verspreiding is ook het gebruik van de verschillende typen invliegplaatsen enorm veranderd in de loop der jaren. Steeds worden geheel nieuwe typen uitgeprobeerd. Zo heeft zich in 2013 een paartje Gierzwaluw gevestigd onder het nokprofiel van een golfplaten dak met een zeer flauwe dakhelling aan de Offemweg. De vogels 'stuiteren' bij aankomst op het dak voordat zij naar binnen kruipen. Ook katten ontdekten dit makkelijk bereikbare plekje……..Des te verrassender was het dat er in 2018 twee paartjes onder het nokprofiel verdwenen *(figuur 4).*

Figuur 4. Dak gedekt met golfplaten aan de Offemweg. De pijlen geven de invliegplaatsen aan van Gierzwaluwen in 2018

Gierzwaluwen blijken zeer behendig in het ontdekken en accepteren van nieuwe typen invliegplaatsen. Naast het brede palet aan invliegplaatsen in Noordwijk blijken in andere steden andere typen in gebruik, die in Noordwijk ontbreken. Zo zijn in het centrum van Amsterdam de hijsbalken van grachtenpanden uitermate populair *(de Jong et al. 2018).*

Maar ook de populariteit van een bepaald type invliegplaats verschilt enorm per dorp. In Noordwijk kroop in 2013 12% van de paartjes onder een kantpan naar binnen. In Moergestel (NB) was dat ruim 70% ! *(Nilsen et al. 2013).* Maar dit type wint ook in Noordwijk snel aan populariteit want in 2018 was dit al tot bijna 22% gestegen.

Gierzwaluwen accepteren moeiteloos nestgelegenheden die speciaal voor hen zijn aangebracht. In een aantal gevallen bleken Gierzwaluwen hun onderkomen eerder te hebben betrokken dan de bewoners van het nieuwbouwhuis. In Noordwijk zat in 2018 bijna 12% van de vogels in een kunstmatige nestgelegenheid.

Dit percentage verschilt landelijk enorm *(Verburg 2020)*. Kanttekening hierbij vormt de mate van volledigheid van met name de 'natuurlijke' invliegplaatsen bij de diverse tellingen.
Intrigerend blijft het vrij grote percentage verlaten nestplaatsen dat na iedere vijf jaar wordt vastgesteld, zeker nu dat inmiddels ruim een derde van de nestplekken betreft. Verdwenen nestplaatsen domineren in de diverse verslagen en rapporten, terwijl verlaten plekken stelselmatig onderbelicht blijven. Het is lastig vast te stellen wat de reden is geweest voor zo'n verhuizing. Het is bijna onmogelijk te achterhalen wat er áchter de invliegplaats is gebeurd. Waarschijnlijk is predatie een belangrijke factor. Dit is in Noordwijk een aantal keren vastgesteld. Met name huiskatten blijken meesters in het vangen van in- en uitvliegende Gierzwaluwen. Maar wat gebeurt er binnen? Ratten, marters enz. doen hun werk meestal onzichtbaar. Overlast door parasieten kan ook invloed hebben op het verlaten van een nestplaats. Daken kunnen ook van binnenuit geïsoleerd worden waardoor oude nestplaatsen onbereikbaar worden.
De oorzaak kan ook buiten de nestplek zelf liggen. Wanneer beide oudervogels niet terugkeren en er geen jonge broedvogels 'in de wacht' zitten, levert dit een verlaten nestplek op. Daarnaast kan ook een verandering in het voedselaanbod een rol spelen. Mogelijk is een afnemend insectenaanbod sterker boven de centra van dorpen en steden dan langs de randen. In Londen zijn de Gierzwaluwen inmiddels helemaal uit het centrum van de stad verdwenen. Natuurlijk is Noordwijk hierbij vergeleken een dwergje. Maar de meeste verlaten nestplekken in Noordwijk liggen rond het centrum en de sterkste toename is juist aan de rand van het dorp. Kortom er valt nog heel wat te onderzoeken.

Dankwoord

Het was ook in 2018 weer een waar genoegen met het uitgebreide team tellers door Noordwijk te zwerven. Vaak werden we aangesproken door enthousiaste bewoners in de straten waar wij postten.
Echter, ook de argwaan tegenover die glurende snuiters is toegenomen, aangejaagd door toenemende anonimiteit en sociale media. Op initiatief van Annelies en Ineke zijn knalblauwe sweaters, bodywarmers en petjes aangeschaft met een grote Gierzwaluw en 'VOGELONDERZOEK NOORDWIJK" erop gedrukt. Het gebruik ervan is via diezelfde media onder de aandacht gebracht. Dat hebben we geweten, want we worden nu overal herkend. Voor de bewoners van de gierzwaluwpanden hoefde dat niet, zij kennen ons al jaren en ontvangen ons allemaal gastvrij.

Literatuur:

Berghuis A. & K. van Scharenburg 2009. Gierzwaluwen: echte mooi-weervogels. Het Vogeljaar 57: 261-267.
Jong G. de & K. Wonders 2018. Inventarisatie van Gierzwaluwen in Amsterdam, Amstelveen en Diemen. Vijf jaar onderzoek aan de nestplaatsen (2013-2017). Gert de Jong Ecologisch Adviesbureau, Natuurbureau Wonders, Amsterdam.
Nilsen H. & G. van der Kaa 2013. De Gierzwaluw in Oisterwijk. Gierzwaluwwerkgroep Oisterwijk 2013, Oisterwijk.
Verburg G. 2020. Hoe effectief zijn nestkasten voor gierzwaluwen en huismussen? De Levende Natuur 121: 19-22.
Verkade H. 2005. Gierzwaluwen in Noordwijk-Binnen, een ruimtelijke verkenning. De Strandloper 37: 11-39.
Verkade H. 2009. Gierzwaluwen in Noordwijk-Binnen in 2008. De Strandloper 41: 15-26.
Verkade H., J. Jacobs, A. Marijnis & I. van Dijk 2015. 20 jaar Gierzwaluwen inventariseren in Noordwijk. Limosa 88: 164-172.
Wortelboer R. 2015. Gierzwaluwen nader bekeken; tien jaar waarnemingen met camera's bij nesten. Limosa 88: 57-73.

Vliegbewegingen Gierzwaluw foto's: Jan Hendriks